

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه: حکیمی، نجیب‌الله، ۱۳۶۶
عنوان و نام پدیدآور: حریم خصوصی از منظر قرآن و احادیث با توجه به حوزه‌های الکترونیکی
مؤلف: نجیب‌الله حکیمی.
مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۴۳ق. = ۱۴۰۰.
مرجع تولید: مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث
یادداشت: چاپ دوم، ۱۴۰۲
مشخصات ظاهری: ۳۰۳ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک: 978-622-315-082-1
یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۸۵] - ۳۰۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع: حریم شخصی -- جنبه‌های مذهبی - اسلام / Privacy -- Religious aspects
حریم شخصی -- جنبه‌های قرآنی / Privacy -- Qur'anic teaching
جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده: Almustafa International Translation and Publication center
شناسه افزوده: Almustafa International University
رده بندی کنگره: ۱۷/۲۳۰BP رده بندی دیویی: ۲۸۳۱/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۸۷۸۱۲۴۹
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

BP1409

حریم خصوصی از منظر قرآن و احادیث با توجه به حوزه‌های الکترونیکی

مؤلف: نجیب‌الله حکیمی

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ شمارهگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa @ pub-almustafa.ir miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

حریم خصوصی
از منظر قرآن و احادیث
با توجه به حوزه‌های الکترونیکی

نجیب‌الله حکیمی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

مقدمه	۱۳
۱. کلیات و مفاهیم	۱۷
مبحث اول. مفهوم شناسی	۱۷
گفتار ۱. حریم	۱۷
بند ۱. حریم در لغت	۱۷
بند ۲. حریم در اصطلاح فقهی	۱۹
الف) کاربرد «حریم» در اموال	۲۰
ب) کاربرد «حریم» در مورد انسان	۲۱
گفتار ۲. مفهوم خصوصی	۲۲
گفتار ۲. حریم خصوصی	۲۲
بند ۱. حریم خصوصی در لغت	۲۲
بند ۲. حریم خصوصی در اصطلاح	۲۳
الف) تعاریف حقوق دانان از حریم خصوصی	۲۷
ب) تعریف اسناد بین‌المللی از حریم خصوصی	۳۱
۱. تعریف کنفرانس نروژ	۳۱
۲. تعریف شورای اروپا	۳۳
۳. تعریف کمیته یانگر انگلستان	۳۳

- تعریف مختار ۳۴
- گفتار ۳. تعریف حوزه‌های الکترونیک ۳۴
- بند ۱. فناوری اطلاعات ۳۴
- بند ۲. فضای مجازی ۳۵
- مبحث دوم. تاریخچه حریم خصوصی ۳۸
- مبحث سوم: معیار و ارزش حمایت از حریم خصوصی و کارکردهای آن ۴۳
- گفتار ۱. حمایت از آزادی و استقلال فردی ۴۳
- بند ۱. حمایت از آزادی و استقلال فردی در برابر هم‌نوعان ۴۳
- بند ۲. حمایت از آزادی و استقلال فردی در برابر دولت ۴۷
- گفتار ۲. حمایت از آبرو و حیثیت افراد ۴۹
- گفتار ۳. نیاز فطری انسان به حریم خصوصی ۵۰
- گفتار ۴. دلیل عقل بر ضرورت حمایت از حریم خصوصی ۵۱
- مبحث چهارم. ماهیت حریم خصوصی در نظام‌های حقوقی ۵۴
- گفتار ۱. حریم خصوصی به عنوان یکی از حقوق بشر ۵۴
- گفتار ۲. حریم خصوصی به عنوان یک حق اساسی ۵۵
۲. مصادیق و قلمرو حریم خصوصی در آیات و روایات ۵۹
- مبحث اول اندیشه و عقیده و مصونیت آن در برابر تفتیش در آیات ۶۱
- مبحث دوم. حریم منزل و خلوت افراد ۶۳
- گفتار ۱. پیشینه حق بهره‌مندی از حریم خصوصی در منازل و اماکن ۶۳
- گفتار ۲. مفاهیم و مصادیق ۶۴
- گفتار ۳. تفاوت منزل با سایر اماکن ۶۶
- گفتار ۴. حمایت از حریم منزل و خلوت افراد در آیات و روایات ۶۷
- مبحث سوم. حریم خصوصی خانواده ۷۵
- گفتار ۱. مصادیق حریم خصوصی در مناسبات خانوادگی ۷۷
- گفتار ۲. جایگاه حریم خصوصی خانواده در آیات و روایات ۸۰
- الف) آیات ۸۱

- ب) روایات ۱۵
- مبحث چهارم. حریم خصوصی جسمانی ۱۸
- گفتار ۱. مصونیت جسم و جان ۱۹
- بند ۱. مصونیت در برابر توقیف و بازرسی اشخاص ۹۰
- الف) معنای توقیف و تفتیش ۹۰
- ب) توقیف و بازرسی جسمانی با مجوز قضایی ۹۰
- ج) توقیف و بازرسی جسمانی بدون مجوز قضایی ۹۲
- بند ۲. مصونیت در برابر معاینات پزشکی (تفتیش داخلی بدن) ۹۲
- بند ۳. مصونیت در برابر تهدید، شکنجه و اعتراف اجباری ۹۴
- الف) ممنوعیت تهدید ۹۵
- ب) ممنوعیت شکنجه ۹۶
- ج) ممنوعیت اعتراف و اقرار اجباری ۹۶
- بند ۴. مصونیت در برابر ضرب و جرح و قتل ۹۷
- مبحث پنجم. حریم اطلاعات شخصی ۹۹
- گفتار ۱. اطلاعات غیر محرمانه ۱۰۰
- بند ۱. اطلاعات هویتی (مشخصات فردی) ۱۰۱
- بند ۲. اطلاعات علمی - مهارتی ۱۰۱
- گفتار ۲. اطلاعات محرمانه ۱۰۲
- بند ۱. اطلاعاتی مربوط به نقاط ضعف افراد ۱۰۲
- بند ۲. اطلاعات شخصی تجاری و اقتصادی ۱۰۵
- بند ۳. اطلاعات شخصی اعتقادی ۱۰۷
- بند ۴. اطلاعات شخصی جنسی ۱۰۹
- الف) تعبیر کنایی و غیر صریح ۱۱۰
- ب) اخفای روابط جنسی ۱۱۰
- ج) نهی از بیان روابط جنسی ۱۱۱
- د) سخت‌گیری در اثبات جرایم جنسی ۱۱۲

- گفتار ۳. محیط کار و سازمان ۱۱۴
- قلمرو حریم خصوصی در محل کار ۱۱۵
- مبحث ششم. حریم خصوصی ارتباطات ۱۱۶
- گفتار ۱. تعریف ۱۱۷
- گفتار ۲. امنیت محتوا در ارتباطات و مراسلات ۱۲۰
- گفتار ۳. موارد نقض حریم خصوصی ارتباطاتی ۱۲۲
- بند ۱. بازرسی مرسولات و نامه‌های پستی ۱۲۲
- بند ۲. استراق سمع و تجسس ۱۲۳
- مبحث هفتم. حریم آبرو و مصونیت آن در برابر تهدید و تعرض ۱۲۴
- گفتار ۱. آبرو و اهمیت آن از دیدگاه اسلام ۱۲۴
- گفتار ۲. آموزه‌های دین برای حفظ آبرو ۱۲۶
- بند ۱. تأکید بر احترام به آبروی دیگران ۱۲۶
- بند ۲. برخورد با آبروریزان ۱۲۸
- بند ۳. راهکارهای قرآن برای حفظ آبرو ۱۲۸
۳. موارد نقض حریم خصوصی در آیات و روایات ۱۳۳
- مبحث اول. تفتیش عقاید ۱۳۳
- گفتار ۱. عدم جواز تفتیش عقیده در آیات ۱۳۴
- عدم جواز تفتیش عقیده در روایات ۱۳۷
- گفتار ۲. موارد جواز تفتیش عقیده ۱۳۸
- بند ۱. تصدی پست‌ها و مشاغل حساس ۱۳۸
- بند ۲. انتخاب همسر و ازدواج ۱۳۹
- مبحث دوم. ورود به منازل مردم بدون اذن ۱۴۱
- گفتار ۱. حرمت ورود بدون اذن در آیات ۱۴۲
- گفتار ۲. شیوه‌های ورود به منزل دیگران ۱۴۶
- بند ۱. ورود فیزیکی ۱۴۶
- بند ۲. ورود غیر فیزیکی ۱۴۶

- گفتار ۳. ورود به اتاق خصوصی ۱۴۸
- گفتار ۴. حرمت ورود بدون اجازه در روایات ۱۵۱
- مبحث سوم. تجسس و پیگیری عیوب ۱۵۴
- گفتار ۱. حرمت تجسس و پیگیری عیوب در آیات ۱۵۵
- گفتار ۲. حرمت تجسس و پیگیری عیوب در روایات ۱۶۰
- مبحث چهارم. ممنوعیت غیبت ۱۶۹
- گفتار ۱. حرمت غیبت در آیات ۱۶۹
- گفتار ۲. حرمت غیبت در روایات ۱۷۰
- گفتار ۳. غیبت از بزرگ‌ترین گناهان ۱۷۳
- مبحث پنجم. فاش کردن اسرار دیگران ۱۷۶
- گفتار ۱. حرمت افشای سرّ در قرآن کریم ۱۷۸
- گفتار ۲. افشای سرّ در روایات ۱۷۸
- مبحث ششم. حرمت استراق سمع، بصر و اطلاع علی‌الغیر ۱۸۱
- گفتار ۱. حرمت استراق سمع و بصر در روایات ۱۸۲
- مبحث هفتم. ممنوعیت خیانت در امانت ۱۸۷
- مبحث هشتم. موارد جواز نقض حریم خصوصی ۱۹۰
- گفتار ۱. مراقبت از کارگزاران دولتی ۱۹۰
- گفتار ۲. حفظ امنیت اجتماعی ۱۹۳
- گفتار ۳. کسب اطلاع از امور گوناگون ۱۹۶
۴. حریم خصوصی در حوزه‌های الکترونیک ۱۹۹
- مبحث اول. حریم خصوصی در فضای سایبر ۲۰۱
- گفتار ۱. اهمیت حریم خصوصی در فضای مجازی ۲۰۲
- گفتار ۲. مزیت‌ها و خطرهای فضای سایبر برای حریم خصوصی ۲۰۴
- بند ۱. مزیت‌های فضای سایبر ۲۰۴
- الف) آزادی بیان ۲۰۵
- ب) آزادی اطلاعات ۲۰۷

- ج) برقراری ارتباطات خصوصی الکترونیکی. _____ ۲۵۸
- د) دسترسی به داده‌های خصوصی الکترونیکی. _____ ۲۵۹
- ه) دستیابی سریع اطلاعات. _____ ۲۱۰
- و) مقایسه و تطبیق اطلاعات بر یکدیگر. _____ ۲۱۲
- ز) آموزش، فعالیت‌های اقتصادی و دریافت خدمات. _____ ۲۱۳
- بند ۲. خطرات فضای سایبر برای حریم خصوصی. _____ ۲۱۵
- الف) پنهانی و پوشیده بودن. _____ ۲۱۶
- ب) جهانی و بی‌مرز بودن. _____ ۲۱۷
- ج) غیر قابل کنترل بودن. _____ ۲۱۹
- د) جمع‌آوری و دسترسی غیر مجاز اطلاعات شخصی از طریق اینترنت. _____ ۲۲۱
- گفتار ۳. عوامل چالش‌های حریم خصوصی در حوزه‌های الکترونیکی. _____ ۲۲۶
- گفتار ۴. نقض حریم خصوصی با فناوری‌های نوین. _____ ۲۲۷
- بند ۱. سرقت و افشای اطلاعات شخصی از طریق اینترنت. _____ ۲۲۸
- بند ۲. رهگیری و توقیف نامه‌های الکترونیکی و ارتباطات اینترنتی. _____ ۲۳۲
- الف) غیر قانونی بودن رهگیری ارتباطات اینترنتی از نظر اعلامیه جهانی حقوق بشر. _____ ۲۳۵
- ب) غیر قانونی بودن رهگیری ارتباطات اینترنتی از نظر حقوق موضوعه. _____ ۲۳۵
- بند ۳. شنود و رهگیری مکالمات تلفنی. _____ ۲۳۶
- الف) شیوه‌های رهگیری و شنود مکالمات. _____ ۲۴۰
۱. شنود از طریق تلفن‌های بی‌سیم معمولی. _____ ۲۴۰
۲. شنود از طریق تلفن‌های معمولی ثابت. _____ ۲۴۰
۳. روش‌های شنود از طریق تلفن همراه. _____ ۲۴۱
- ب) حرمت شنود مکالمات شخصی شهروندان. _____ ۲۴۴
- بند ۴. پایش و نظارت ویدیویی شهروندان. _____ ۲۴۵
۱. دوربین‌های مینیاتوری. _____ ۲۴۶
۲. تکنولوژی تصویربرداری ماهواره‌ای. _____ ۲۴۶

۳. دوربین‌های مداربسته _____ ۲۴۷
- الف) حرمت پایش و نظارت بر غیر _____ ۲۴۹
- بند ۵. استفاده از تراشه‌های میکروالکترونیکی _____ ۲۵۰
- مبحث دوم. حریم خصوصی در فعالیت‌های رسانه‌ای _____ ۲۵۱
- گفتار ۱. تعریف رسانه _____ ۲۵۳
- گفتار ۲. ورود رسانه‌ها به حریم خصوصی _____ ۲۵۳
- گفتار ۳. گونه‌های ورود رسانه‌ها به حریم خصوصی _____ ۲۵۵
- بند ۱. استفاده از تصویر (چاپ و انتشار تصویر و اظهارات فرد) _____ ۲۵۶
- بند ۲. تجاوز به حریم خلوت و تنهایی افراد _____ ۲۵۷
- بند ۳. حریم خصوصی قربانیان جرایم و مصایب _____ ۲۵۸
- بند ۴. حریم خصوصی اشخاص مصیبت‌زده یا عزادار _____ ۲۶۱
- بند ۵. نمایش شخص در حالت نامناسب یا غیر واقعی _____ ۲۶۵
- بند ۶. روش‌های غیر متعارف جمع‌آوری اطلاعات _____ ۲۶۶
- الف) مصاحبه‌های کمینی _____ ۲۶۷
- ب) روش‌های پنهانی _____ ۲۶۷
- ج) روش‌های متقلبانه _____ ۲۶۸
- مبحث سوم. روش‌های محافظت و پیشگیری از حریم شخصی _____ ۲۷۰
- گفتار ۱. ایجاد و تقویت فرهنگ عمومی مبنی بر حفظ حریم خصوصی _____ ۲۷۱
- گفتار ۲. خودنگهبانی و عدم نگهداری محتواهای دیجیتال خصوصی در حد امکان _____ ۲۷۲
- گفتار ۳. استفاده از قابلیت‌های ابزارهای فضای دیجیتال در حفظ حریم خصوصی _____ ۲۷۳
- گفتار ۴. تدوین قوانین جامع و فراگیر _____ ۲۷۵
- گفتار ۵. تدوین قوانین موردی _____ ۲۷۵
- پیشنهادها _____ ۲۸۳
- کتابنامه _____ ۲۸۵

مقدمه

انسان‌ها بنا بر فطرت خود، قلمروهایی را محدوده خصوصی خویش می‌دانند و در آن پناه می‌گیرند و انتظار دارند دیگران بدون رضایتشان به آن قلمرو وارد نشوند یا به اطلاعات آن دسترسی نداشته باشند؛ چراکه در این پناهگاه امن خصوصی است که زندگی و حیات برای آنان میسر می‌شود و «انسانیت» معنا و مفهوم می‌یابد.

این حق در «اعلامیه جهانی حقوق بشر» و «میثاق حقوق مدنی و سیاسی»، از حقوق بنیادین بشری شناخته شده است. همچنین برای جلوگیری از نقض آن توسط حکومت‌ها، اشخاص و مؤسسات خصوصی، حریم خصوصی در قوانین بسیاری از کشورها مورد حمایت قرار گرفته است.

نکته مهم در مورد حریم خصوصی، آن است که مفهوم و قلمرو این بُعد از حق انسان نیز به دنبال تحولات و پیشرفت‌هایی که به مرور زمان در زمینه‌های علمی، اجتماعی و اقتصادی و همچنین ابزارهای توسعه‌یافته توسط تکنولوژی‌های نوین صورت گرفته، تحت تأثیر واقع

شده است. بنابراین، مفهوم و قلمرو حریم خصوصی در جامعه پیشرفته و متمدن امروزی با مفهوم و قلمرو آن در جامعه سنتی سابق متفاوت است؛ همچنان‌که مفهوم و قلمرو آن در دنیای کنونی در یک جامعه توسعه‌یافته، نسبت به جامعه عقب‌مانده یا در حال توسعه می‌تواند متفاوت باشد.

دلیل این تفاوت، آن است که تکنولوژی مدرن امروزی، افراد، مؤسسات خصوصی و حکومت‌ها را قادر ساخته است به‌طور مخفیانه بر اعمال مردم نظارت کنند و اطلاعات محرمانه‌ای از زندگی اشخاص به‌دست آورند که اصولاً چنین حقی را ندارند. استفاده از دستگاه‌های عکس‌برداری مخفیانه مثل تلفن‌های همراه دارای دستگاه فیلم‌برداری و عکس‌برداری، استفاده از پست الکترونیکی و دیگر شیوه‌های الکترونیکی برقراری ارتباط، از دستاوردهای تکنولوژی امروزی است که می‌توان گفت تکنولوژی مدرن باعث تغییر و توسعه قلمرو حریم خصوصی شده و شیوه‌های ورود به حریم شخصی افراد را توسعه داده است. لذا می‌باید ابزارهای نوینی نیز در قالب حمایت‌های ویژه قانونی، برای حمایت از حریم خصوصی سامان یابد. مفهوم و قلمرو حریم خصوصی را می‌توان با فرهنگ و نوع حکومت حاکم بر یک جامعه مرتبط دانست. از این نظر، بر حسب این‌که فرهنگ حاکم بر یک جامعه فرهنگی مذهبی یا غیرمذهبی و نظام حاکم بر آن جامعه، نظامی سیاسی استبدادی یا دموکراتیک باشد، مفهوم و قلمرو حریم خصوصی می‌تواند موسّع یا مضیق گردد.

مطالعه تاریخی نشان می‌دهد مسئله حریم خصوصی کم‌وبیش در همه جوامع مطرح بوده؛ اما دغدغه حمایت از حریم خصوصی از

دغدغه‌های جدی جوامع امروزی و زاینده تحولات گوناگون سده اخیر است که در همه جوامع به وقوع پیوسته یا در حال وقوع می‌باشد.

اسلام، که زیربنای هر نوع تربیت و سازندگی را «انسان» می‌داند، به کرامت و حرمت آدمیان اهمیت فراوان داده و حریم خصوصی افراد را با وسواس و باریک‌بینی فراوان پاس داشته است. در منابع اسلامی نظیر قرآن کریم، سنت و اجماع، احکام متعددی در خصوص قلمروهای مختلف حریم خصوصی وجود دارد که آدمیان را از ورود به حریم خصوصی افراد اکیداً باز داشته است. البته اصطلاح «حریم خصوصی» نه در آیات قرآن و نه در روایات اسلامی استعمال نشده، ولی گزاره‌های در پیوند با حریم خصوصی در اسلام، بیشتر ناظر به منع از موارد نقض است تا ناظر به تعریف حریم خصوصی و ابعاد آن. بنابراین تعریف و حدود حریم خصوصی را باید از بررسی گزاره‌های مربوط به موارد نقض به دست آورد؛ یعنی حریم خصوصی، در قالب حقوق و آزادی‌های دیگر مانند حق مالکیت، منع تجسس، اصل برائت، حرمت استراق سمع، حرمت افشای سرّ، منع سب و هجو و قذف و نیمه و غیبت و منع خیانت در امانت حمایت شده است.^۱

در پایان از ریاست محترم جامعه المصطفی علیه السلام و همه مسئولان و عوامل دست‌اندرکار که زمینه تحصیل، تحقیق و پژوهش را فراهم آورده‌اند؛ همچنین از پدر و مادر عزیزم که هرگاه بر سجاده نماز و دعا می‌نشینند، سهم بسیاری برایم در نظر می‌گیرند، صمیمانه قدردانی و سپاسگزاری می‌کنم. از تلاش‌ها و زحمات استادان محترم، حجت‌الاسلام والمسلمین

۱. باقر انصاری، حقوق حریم خصوصی، ص ۵.

دکتر محمد مهدی کریمی نیا که با حوصله تمام، راهنمایی این تحقیق را بر عهده گرفتند و پیوسته از راهنمایی‌های ارزشمند و راهگشای ایشان بهره‌ها بردم و استاد مشاور حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد حسین بهرامی که مشاوره‌های ارزشمند ایشان بر غنای این اثر فزونی بخشید، سپاسگزارم و زحماتشان را با جهانی سپاس ارج نهاده و برایشان توفیق بیش از پیش خواستارم. همچنین از مسئولان و دست‌اندرکاران محترم مرکز ترجمه و نشر آثار بین‌المللی جامعة المصطفی‌العالمیه عَلَيْهِ السَّلَام که زمینه چاپ و نشر اثر پژوهشگران را فراهم ساخته، در راستای تحقق خواسته پژوهشگران گام می‌بردارند، صمیمانه سپاسگزارم.

نویسنده پیشاپیش پذیرای نقد و بیان اشکالات احتمالی است و امید است صاحبان اندیشه و خرد، این حقیر را از بیان نظرات و دیدگاه‌ها برای تکمیل یا اصلاح در چاپ‌های بعدی بهره‌مند فرمایند.